

Dr. Eren Akçiçek'e Armağan

Hazırlayan: Gökser Gökçay

Mart 2010, İzmir

İÇİNDEKİLER

Sunuş	v
Fehmi Akçiçek	
Önsöz	vii
Engin Berber	
Dr. Eren Akçiçek'in Hayatı	1
Dr. Eren Akçiçek'in Eserleri	2
Mübadelede Son Perde: Ortodoksların Anadoludan Göçü	17
Kemal Arı	
İzmir'deki Bazı Kurtuluş Savaşı Anıtları ve Bunların Türk Turizmindeki Yeri	29
Engin Berber	
İzmir'in Tarih Öncesi Dönemi ve Yeşilova Höyüğü	57
Zafer Derin	
İzmir'de 1938-2008 Döneminde Yaşanan Meteorolojik Kuraklıklar ve Basına Yansımaları	73
Ecmel Erlat, Mehmet Doğan	
İzmir'e Yönelik Göçler (1975-2000)	85
Şevket Işık	
İzmir'i Danger-Prost Planı Üzerinden Düşünmek	99
Adnan Kaplan, Olgu Kulakoğlu, Melih Özduvan	
Yaratıcılık ve İzmir Üzerine	117
Neşe Kumral	
Smyrna, Meles ve Halkapınar	131
Hasan Malay	
İzmir'de Yemek Kültürü ve Yiyecek Fiyatları 17. – 19. Yüzyıl	137
İlhan Pınar	
Tıbbi Coğrafya: Tanımı, İçeriği ve Coğrafi Teknolojilerle İlişkisi	143
M. Kirami Ölgün	
İzmir'de Otomotiv Sektörünün Tarihsel Panaroması	165
Erkan Serçe	
Dr. Eren Akçiçek Hakkında Söylenenler ve Yazılanlar	171
Dr. Eren Akçiçek'le İlgili Belge ve Fotoğraflar	185

İZMİR'İN TARİH ÖNCESİ DÖNEMİ VE YEŞİLOVA HÖYÜĞÜ*

Zafer Derin**

İZMİR VE ÇEVRESİ İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR VE BÖLGENİN KISA TARİHÇESİ

İZMİR, PREHİSTORİK DENİLEN TARİH ÖNCESİ YERLEŞİMLER bakımından zengin bir ilimizdir. Urla yarımadasında Dedetepe ve Narlıdere'de Çatalkaya Dağı gibi alanlarda saptanan taş aletler İzmir sınırları içindeki ilk toplumun günümüzden 500 ile 50 bin yıl önce, Paleolitik adı verilen dönemlerde yaşamaya başladığını ortaya koymuştur¹. Bu tip eski yerleşimlerden biri de, son yıllarda yürüttüğümüz araştırmalar kapsamında Bornova'nın kuzeyindeki İkizgöller civarında saptanmıştır.² Yerleşik köy tipi yerleşimlerden önce gelişen Paleolitik yaşam alanlarının daha çok yükseklerdeki kayalık mağara tipi yerleşimlerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Yerleşik yaşama geçilmesinin ardından önemli sayıda höyük tipi yerleşim ortaya çıkmıştır. Bunların küçük bir kısmı tahrip olmadan günümüze kadar gelebilmiştir. Çoğunlukla günümüzden 8-9 bin yıl önceye, tarih öncesi döneme tarihlenen ve farklı kültürler tarafından defalarca kurulan yerleşimlerin varlığı, İzmir'in güçlü ve köklü bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece yeni bulunan ve kazılan yerleşimlerle birlikte kent tarihinin Neolitik Çağ adını verdiğimiz cilalı taş devrine kadar gittiği anlaşılmıştır. Son birkaç yıldır ortaya çıkan bilimsel bulgular kent kültürü tarihine ışık tutsa da, arkeolojik yerleşim alanlarının birçoğunun genişleyen kent dokusu altında kalması, tarihi zenginliklerimizin hızlı bir şekilde yok olmasına neden olmuştur.

* *Sayın Eren Akçiçek'e saygılarımla...*

** Yard. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi

1 Şevket Aziz Kansu, "Ege (İzmir) Alt Paleolitiğine Ait İlk Notlar", *Bellekten*: 27, 1963, s. 485-489. Şevket Aziz Kansu, "İzmir Dolaylarında Bulunan İkinci Bir Alt Paleolitik Alete Ait Notlar", *Bellekten*: 33, 1969, s. 79-80. Tayfun Caymaz, "Urla Yarımadası Prehistorik Yerleşimleri", *Arkeoloji Dergisi*: XI, 2008/1, s. 4.

2 Zafer Derin, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Projesi*, 20007EDB008

Ancak yerel yönetimlerin verdiği destek ve çaba sonucu önemli sayıda kültür varlığımız koruma altına alınabilmiştir.

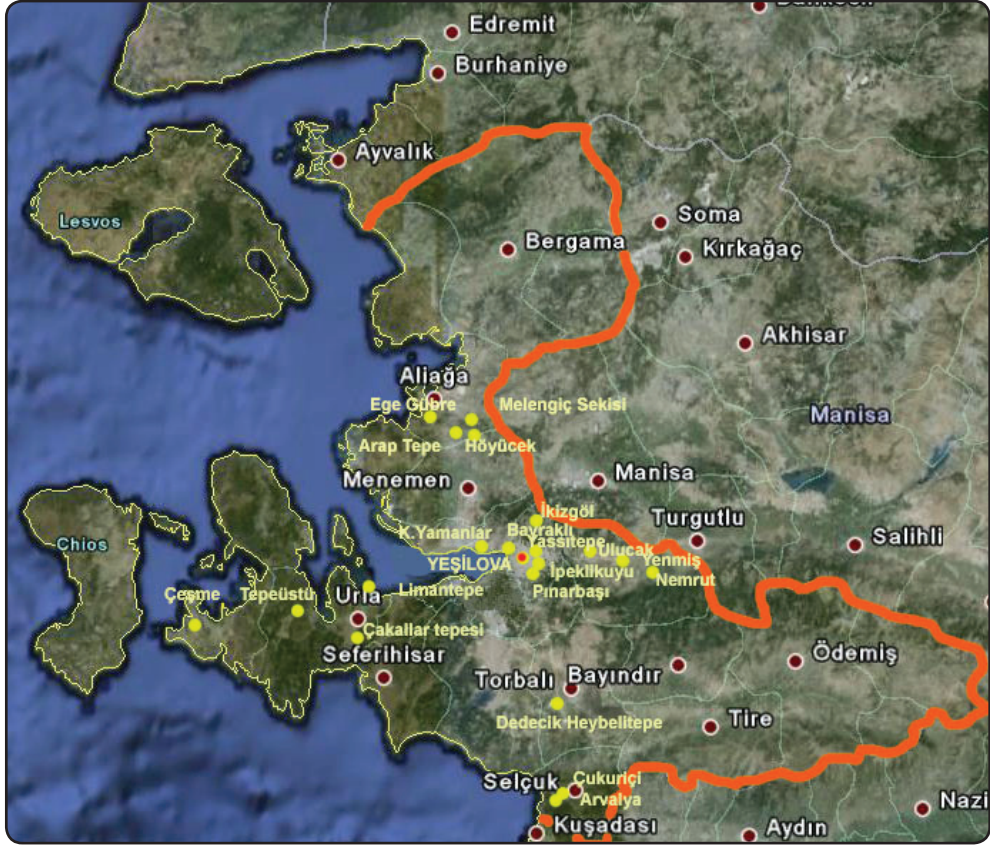
Tarih öncesi yerleşimciler için su, bitki örtüsü ve iklim şartları çok önemlidir. İzmir ilimizde yerleşimciler için saydığımız özellikleri kapsayan birçok verimli ova bulunmaktadır. Belkahve geçidi ile birbirinden ayrılan Bornova ve Kemalpaşa ovaları gibi verimli düzlükleri barındıran havzalar, ilk yerleşimler için uygun koşulları sağlamıştır. Benzer şekilde Urla, Menemen ve Torbalı'da bitki örtüsü bakımından zengin ve çoğunluk bataklık olan sulak araziler, avcılığa uygun koşullar sağlaması bakımından prehistotik yerleşimler için son derece önemlidir.

Bölgedeki ilk araştırmalar 1960 yılında, İngiliz arkeolog David French'in Balıkesir, Akhisar, Manisa çevresini kapsayan yüzey araştırmasıyla başlamıştır. Bu çalışmanın ardından Dokuz Eylül Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Recep Meriç, 1985, 1987 ve 1988 yıllarında üç yüzey araştırması gerçekleştirmiştir. Genellikle araştırmalarda ağırlık verilen bölgeler, Kemalpaşa ve Torbalı ovaları olmasına karşın, kent merkezini içeren Bornova Ovası'nda bu tür çalışmalar yapılmamıştır. Biz de bu eksikliği fark ederek 2003 yılında TÜBA projesi kapsamında Kemalpaşa ve Bornova ovalarında bir araştırma gerçekleştirdik.³

Bütün eski ve yeni araştırmalar, kazılar İzmir kent kültür tarihine yeni bilgiler kazandırmıştır. Yeni kazı ve araştırmalar kentimizin bilinmeyen bir yüzünün aydınlanmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Yeni veriler ışığında Çakallar Tepesi ile birlikte Kemalpaşa'da Ulucak, Yenmiş ve Nemrut höyükleri; Menemen-Allağa bölgesinde Arap Tepe, Ege Gübre; Karşıyaka'da Küçük Yamanlar Tepesi; Urla'da Barbaros-Tepeüstü; Çakallar Tepesi, Limantepe Çeşme'de; Torbalı'da Dedecik Heybeli Tepe, Tepeköy; Selçuk'ta Arvalya, Çukuriçi höyükleri; kent içindeki Yassitepe ve Yeşilova Höyüğü, İzmir'in tespit edilebilen Neolitik yerleşim merkezleridir (bkz. Resim 1).

Bunların dışında birçok yerleşim merkezi de derelerin getirdiği alüvyonlar altında kalmıştır. İzmir'deki tarih öncesine giden bu kadar çok sayıda yerleşim alanının varlığı Orta Batı Anadolu'nun, Neolitik kültürlerin ortaya çıkarak geliştiği bir alan olduğunu göstermektedir. İlk Neolitik yerleşimlerin batısı denize açık, çevresi dağlarla çevrili, içinde akarsuların aktığı, doğuya uzanan yolların başlangıç noktasında bulunan Bornova ovası gibi verimli bir düzlükten doğduğunu söylemek mümkündür.

3 Recep Meriç, Ali Kâzım Öz, Aygün Ekin Meriç, "Metropolis Kazıları 2003", 26.KST.2, Ankara, 2005, s. 140. 2005 yılında tarafımızdan İzmir'deki Neolitik yerleşim merkezleri ile ilgili olarak, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kaynaklı bir araştırma projesi yapılmıştır (Proje No.2005 EDB 009). R. Meriç, "1985 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26-30 Mayıs 1986, Ankara, 1987, s. 301-310. "1987 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 23-27 Mayıs 1988, 1989, s. 385-392. R. Meriç, "1988 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 18-23 Mayıs 1989, Ankara, 1990, s. 361-366. Zafer Derin, Atilla Batmaz, "Bornova-Kemalpaşa (İzmir) Arkeolojik Envanteri 2003", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*; 2, 2004, s. 77.

Resim.1: İzmir'deki tarih öncesi yerleşim alanları

Kuşçular ve Kemalpaşa ovaları gibi verimli düzlükleri barındıran diğer ovalar da, bir anlamda bu ilk yerleşimlere ait küçük köyler için uygun koşulları sağlamıştır. Benzer şekilde Menemen ve Torbalı'da bitki örtüsü bakımından zengin ama bataklık düzeyde sulak olan araziler ve otlaklar, avcılık ve hayvancılık için uygundur. Böylece, İzmir'in içinde ve dışındaki Neolitik yerleşimlerin coğrafi şartlara bağlı olarak iki farklı alanda kuruldukları anlaşılmaktadır.⁴

1.TEPELERİN ÜSTÜNDE, YÜKSEK SEVİYELERDEKİ YERLEŞİMLER⁵

Bu tür yerleşimler genellikle dere kıyılarında, ovalara hâkim tepelerin üst

⁴ 5-10 kilometrelik uzaklık Tarih Öncesi Dönem insanı için bir günde kat edilecek mesafeye eşittir. Sirtında yüküyle yürüyerek yapılan yolculuklarda doğal yükseltiler önemli engellerdir. Bu nedenle İzmir'in içi olarak "merkezi" kastedilmektir. Örneğin, o günün koşullarında İzmir'in merkeziyle Kemalpaşa ovası arasındaki mesafeyi gitme süresi en az günümüzde İzmir-Manisa yolunu gitme süresi kadardır. Bu nedenle merkez dışındaki alanlar "İzmir dışı yerleşimler" olarak adlandırılmıştır.

⁵ Zafer Derin, "İzmir'den İki Yeni Prehistorik Yerleşim Yeri: Yassitepe Höyüğü, Çakallar Tepesi Höyüğü", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi*: VII, İzmir, 2006, s. 6.

kesimlerinde kurulmuşlardır. Çakallar Tepesi de ovaya hâkim yüksekçe bir tepe üzerinde yer almaktadır. Ayrıca, Menemen’de Arap Tepe; Karşıyaka Küçük Yamanlar Tepesi; Barbaros-Tepeüstü ve Torbalı’da Dedecik Heybelitepe, bu türde yerleşimlere sahiptirler. Bütün bunlar, Neolitik toplumun yerleşimleri için coğrafi şartlara göre farklı alanları kullandıklarını göstermiştir. Neolitik toplumların yerleşim alanını kurarken çeşitli coğrafi faktörleri dikkate aldığı, yer seçiminde bitki ve hayvan bakımından verimli sulak alanların tercihlerinde önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Verimli ovalara hâkim tepeler, sıtma gibi hastalıklara neden olabilecek bataklıklara sahip, yabancı hayvanların saldırılarına ve sıklıkla sel baskınlarına uğrayan ova seviyesindeki alanlara göre daha güvenliydi.

2.OVA SEVİYESİNDE VE OVA SEVİYESİNİN ALTINDAKİ YERLEŞİMLER

İzmir’in ova seviyesindeki düz alanlarında, dere kenarlarında kurulmuş yerleşimler, Nemrut, Yenmiş, Ulucak, Yeşilova, Limantepe, Çukuriçi, Arvalya ve Yassitepe olarak bilinmektedir.⁶ Bu tür yerleşim yerlerinin bir bölümü, akan akarsuların bıraktığı alüvyonun altında kalırken, denize yakın daha alçak seviyedeki Yeşilova Höyüğü ve Ege Gübre gibi yerleşimlerin tamamı alüvyonların altına gömülmüştür. Neolitik yerleşimlerin içinde özellikle denize yakın alanlarda ve dere kenarlarında kurulanlar, doğal olaylardan daha yoğun etkilenmişlerdir.

TARİH ÖNCESİ DÖNEME AİT YERLEŞİM ALANLARI

İzmir’in günümüzdeki sınırları içinde doğudan batıya ve kuzeyden güneye birçok yerleşimin olduğu bilinmektedir. İzmir’in doğusunda ova seviyesindeki tarih öncesi yerleşim alanlarından biri **Ulucak Höyük**’tür. Höyük, İzmir-Ankara yolu üzerinde ve Bornova’ya 11 km. mesafededir. İzmir’de kazısı yapılan prehistorik yerleşimlerden biridir. Ulucak bölgesi, Kemalpaşa ovası genelinde olduğu gibi çok verimli tarım topraklarına sahiptir. Ancak İzmir girişindeki bu bölge yoğun bir yapılaşma içindedir. Sanayi bölgesi sınırları içinde olması nedeniyle höyüğün çevresi fabrikalarla dolmuştur. Höyükte kazılara 1995 yılında İzmir Arkeoloji Müzesi- Ege Üniversitesi ortak çalışması olarak Prof. Dr. A. Çilingiroğlu’nun bilimsel başkanlığında başlanmış, 2009 yılından itibaren de Trakya Üniversitesi tarafından devam edilmiştir. Höyükte Neolitik dönemden Roma dönemine kadar birçok kültürün yaşadığı tespit edilmiştir. Yerleşim alanı daha çok kerpiç mimarinin egemen olduğu zengin mimari kalıntıları ve buluntuları ile dikkati çeker.

Doğuya doğru gidildiğinde başka yerleşimlerle de karşılaşılır. Kemalpaşa ovasında yer alan kazısı yapılmamış bir yerleşim olan **Yenmiş Höyük**, Ankara İzmir karayolunun

6 Derin, Batmaz, 2004, s. 76, Adil Evren, Cengiz İçten, “Efes Çukuriçi ve Arvalya (Gül Hanım) Höyükleri”, VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, 1997, s. 111-118, Derin, 2006, s. 6.

kıyısında kalmaktadır. Batı kesiminde bağlar, doğu eteğinde bir mıcır işleme tesisi ve üzerinde bir fabrika bulunması nedeniyle yerleşimin üçte ikisi yok olmuş durumdadır (bkz. Resim 2). Yerleşim alanı kısmen karayolunun altında kaldığından görünen yüksekliği 2 m. kadardır. Üzerinde Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağlar, Helenistik, Roma ve Bizans dönemine ait keramik parçaları ile çakmak taşı alet ve kemik parçaları bulunmuştur.

Resim 2: Yenmiş Höyük ve üzerine kurulan fabrika

Nemrut Höyük, Kemalpaşa ovası üzerinde kazılmayan yerleşimlerden biridir.

İzmir-Ankara yolu üzerinde ve Bornova'ya 26 km. mesafededir. Karayolunun yaklaşık 100 m. güneyinde yer alan höyük, ova seviyesinden 3-5 m. yüksekliktedir. Kuzeyinde Manisa Dağları'nın güney tepeleri yükselmektedir. Höyüğün bulunduğu saha köylüler tarafından *Kemeraltı* olarak adlandırılmaktadır. Burası topoğrafik haritada *Karaoğlan Tepe* olarak gösterilmektedir. Höyüğü ilk tespit eden Recep Meriç ise *Nemrut Höyük* olarak göstermiştir.⁷ Ancak her iki isim de köylüler tarafından kullanılmamaktadır. Höyük civarı yoğun tarım sahasıdır, sebze ve meyve ziraatı ön plândadır. Höyük, gerek tarımsal faaliyetler, gerek toprak çekme, gerekse kaçak kazılar neticesinde çok büyük tahribata uğramıştır. Bu itibarla orijinal yüksekliğini önemli ölçüde kaybettiği, kültür tabakalarının yok olduğu anlaşılmaktadır. Yüzey buluntuları höyüğün Neolitik devirde kuvvetli bir iskâna sahne olduğunu göstermektedir.

İzmir'in kuzeyinde, Bayraklı sınırları içinde, Bayraklı-Karşıyaka karayolunun kenarında günümüzde tahrip edilmiş durumdaki bir yerleşim olan, aynı isimli tepe üzerindeki **Küçük Yamanlar Höyüğü** yer almaktadır. Üzerinde halen sosyal tesisler ve su deposu bulunan höyük üzerinde, günümüzden sekiz bin yıl öncesine kadar giden çanak çömlek kalıntıları bulunmuştur (bkz. Resim 3). Su deposu yapılırken çevreye dağılan çanak çömlek kalıntıları Tunç Çağlar boyunca da yerleşimin sürdüğünü göstermiştir.

Düzlüklerde ya da ovalara hâkim tepeler üzerinde, ama her zaman su kaynaklarına yakın yerlerde birçok yeni yerleşim kurulmuştur. Menemen'in kuzeyindeki Helvacıköy'ün yaklaşık 4,5 km. batısında bulunmuş olan bu tür büyük yerleşimlerden biri **Arap Tepe**'dir (bkz. Resim 4). Arap Tepe'nin ovaya bakan kesimi yüksektir (zirvede 90 m.). Tepenin batı ve kuzeyi, komşu tepelere bağlanan nispeten az eğimli alanlar içermektedir. Yer yer düzlükler halindeki bu alan, yaklaşık 500 m. çapındadır.

7R. Meriç, 1989.s. 387. Meriç, "Pre-Bronze Age Settlements of West-Central Anatolia." *Anatolica*: XIX, 1993. s. 144-145.

Resim 3: Küçük Yamanlar Höyük ve üzerindeki su deposu

Resim 4: Arap Tepe, kuzeyden görünüm

Arap Tepe’de Neolitik devre ait buluntular geniş bir yayılıma sahiptir. Buluntular tepenin az eğimli kuzey, batı ve kısmen güney kesimlerinde yoğunluk göstermektedir. Bu kesimin rüzgâr alması ve havadar olması dikkat çekicidir. Sıcak ova muhiti için bunun olumlu bir özellik olduğu açıktır. Asıl yerleşimin bu sahada yer aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte keramik ve diğer buluntuların yayılımı, tepenin diğer kesimlerine de ulaşmıştır. Zirveye yakın bir kesimde ve Bekirler Çeşmesine yakın bir mekide de keramiğin yoğunluk gösterdiği yerler vardır. Veriler, Neolitik devirde Arap Tepe’de geniş bir alana yayılan bir yerleşim mevcut olduğunu göstermektedir. Arap Tepe ilk kez, Höyücek’teki sondaj kazısı sırasında Muzaffer Şenyürek başkanlığındaki ekip tarafından araştırılmıştır. Bu çalışmada tespit edilen çoğu kırmızı astarlı keramiğin Troya II kültür dönemine ait olduğu değerlendirilmiştir.⁸ Arap Tepe’de, 1996 yılında Hayat Erkanal başkanlığındaki IRERP çerçevesinde araştırma yapılmış ve Neolitik devre ait bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir.⁹

Menemen’in kuzeyindeki Helvacıköy’ün yaklaşık 2.5 km. batısında ve İzmir-Çanakkale yolunun hemen batı kıyısında alçak bir yerleşim, **Melengiç Sekisi** yer alır (bkz. Resim 5). Höyük batısında bulunan büyük bir melengiç ağacı nedeniyle Melengiç Sekisi olarak adlandırılmış olmalıdır. Höyük bugün ova seviyesinden 1-2 m. yüksekliğe sahiptir. Höyüğün yüzey buluntuları Kalkolitik dönemden Tunç Çağların sonuna kadar uzanır.

Menemen-Helvacıköy’ün batısındaki ovada yer alan höyük tipi bir yerleşimlerden biri de **Höyücek**’tir (bkz. Resim 6). 1949 yılında Muzaffer S. Şenyürek başkanlığında bir

8 Muzaffer Şenyürek ve diğerleri, “Larisa Civarında Höyücek’de Yapılan Sondaj”, *Bellekten*: XIV, 1950. s. 492.

9 Tayfun Caymaz, “Aliğa-Helvacıköy Bölgesinde Bir Neolitik Yerleşim: Arap Tepe”, *Arkeoloji Dergisi*: VII, 2006/2, s. 1-12, Armağan Erkanal, Hayat Erkanal, “Akdeniz’in En Eski Limanı.” *Atlas*: 54. 1997. s. 109.

Resim 5: Tarla olarak düzlenmiş, Melengiç Sekisi

Resim 6: Üzerinden yol geçen ve tarla olarak düzlenen Höyücek

sondaj kazısı yapılan¹⁰ yerleşim alanı kaçak kazılar sonucu tahrip olmuştur. 1994 yılında höyüğün kuzeyini tahrip eden su kanalının içinde, üzerinde kazıma insan tasviri olan bir taş levha bulunmuştur.¹¹

İzmir'in kuzeyinde yer alan ve kazısı yapılan yerleşimlerden biri de **Ege Gübre** yerleşimidir. Aliağa'nın güneyindeki Nemrut Limanı Körfezi'nden yaklaşık 1 km. içerideki Neolitik devir yerleşimi, fabrika arazisinin doğusunda Hayıtlı derenin kenarındadır. Bu yerleşim yeri, 1994 yılında İzmir Arkeoloji Müzesi tarafından yapılan kontrol kazısında tespit edilmiştir. Yerleşim yerinde kurul kararıyla 2004-2008 yılları arasında kazılar yapılmıştır.¹² Kazılarda üst seviyelerde Helenistik ve Roma devirlerine ait buluntular saptanmıştır. Ancak bu devirlere ait mimari tabakaya rastlanmamıştır. Bunun altında Kalkolitik dönem buluntularının olduğu bir tabaka ve onun da altında Neolitik devir kalıntıları yer almaktadır.

İzmir'in güneyinde bir çok tarih öncesi yerleşimin olduğu bilinmektedir. Yakın dönem içinde yapılan yüzey araştırmaları ile saptanan yerleşimlerden biri Selçuk'a yaklaşık 4 km. uzaklıkta, Selçuk-Kuşadası asfaltının hemen batısında ve Gül Hanım tarlasında yer alan **Arvalya Höyük**'tür. Arvalya Küçük Menderes Deltası'na açılan bir vadi içinde bulunur. Eski adı Kenchios olan Arvalya Çayı kenarındaki höyük alçaktır ve yayvan bir şekle sahiptir. Yolun hemen bitişiğinde bulunmasına karşın, şimdiye kadar keşfedilmemiş höyük üzerinde çok sayıda çakmaktaşları, obsidyen alet ve yongalar, keramik parçaları tespit edilmiştir. Bugün için denizden uzak bir vadinin içinde yer alsa da, bu alanın ilk yerleşimcilerinin denize yakın konumda bulunmaları nedeniyle,

10 Şenyürek vd., 1950. s. 487-494.

11 Ersin Doğer, "Helvacıköy-Höyücek'te Bulunmuş Kazıma Figürlü Stel", *Arkeoloji Dergisi*: III, 1995. s. 51-59.

12 Haluk Sağlamtimur, "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Yayına Hazırlayanlar: M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 373-376.

denizden faydalanan avcı, toplayıcı ve tarımcı bir topluluğa sahip olduklarının söylemek mümkündür.

Aynı alan içinde kazısı yapılan yerleşimlerden biri olan **Çukuriçi Höyük**, Selçuk-Çukuriçi Mevkii (Mersinlik) olarak bilinen yerde, Aydın karayoluna yaklaşık 100 m. uzaklıkta yer alır. Mandalin bahçeleri arasındaki höyük, mandalin ağacı dikimi amacıyla kuzey yönünde iki kademe halinde tefsiye edilmiş ve yoğun bir şekilde tahribata uğramıştır. Üzerinde eski bir bağ evi olan höyük, antik çağda adı Marnas olan Derbent Çayı vadisinde bulunmaktadır. Efes müzesinin 1995 yılında başlanan ve iki sezon süren kazı çalışmalarının ardından, 2008 yılında Avusturyalı kazı ekibi tarafından yeniden çalışmalara başlanmıştır. Çukuriçi Höyük ile birlikte batısında yer alan Arvalya Höyük'ün Küçük Menderes Nehri'nin Ege Denizi'ne ulaşan bu uç noktasında yer alması tesadüfi olmamalıdır. Gerçekten de Selçuk yöresinin tarihin her döneminde denizle iç içe olan coğrafi konumu, zengin akarsu kaynakları, Küçük Menderes Ovası gibi bir hinterlanda sahip olması, doğa ve iklim şartları bakımından uygun olması gibi özellikleri, halk topluluklarının buraya yerleşmelerinde etkili olmuştur.

Ele geçen bulguları nedeniyle daha çok Tunç Çağı yerleşimleri ile tanınan **Limantepe**'de derin açmalarda, Neolitik döneme tarihlenen keramiklerin bulunması, ilk yerleşimin 8 bin yıl önce başladığını ortaya koymuştur.¹³

Torbalı'da Metropolis Ören yeri yakınında yer alan Dedecik mevkiinde yapılan kazıda **Dedecik -Heybelitepe** adı verilen bir alanda tarih öncesi yerleşim tespit edilmiştir. İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Dr. Clemens Lichter tarafından 2003 yılında kazılmıştır.¹⁴ Burada üç adet sondaj açılmış, Neolitik Çağa tarihlenen çakmak taşı aletlere, idol parçası ve bir pişmiş toprak mühüre rastlanılmıştır. Dedecik Heybelitepe yerleşimi İzmir'n en güney kesiminde Torbalı Ovası'nın kenarında kurulmuş prehistorik bir yerleşimdir. Geç dönemde yerleşim alanı Bizans mezarlığı tarafından tahrip edilmiştir. Yerleşimin toprak yüzeyinin 2.40 m. altında bulunan anakaya üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Urla Yarımadası'nın en geniş yeri kuzeydeki Karaburun ile güneydeki Koraka arasında, Urla ilçesi Barbaros köyü **Tepeüstü** mevkiindedir. Gerek Karaburun, gerekse Koraka, yüksek dağlık bölgelerdir. Karaburun seyrek yerleşmeye imkân verirken, Koraka yerleşim için elverişsizdir. Bu ikisi arasında yer alan **Barbaros** depresyon sahasında, bir tarih öncesi yerleşim saptanmıştır. Deniz seviyesinden yaklaşık 150-160 m. yükseklikteki ova, Uzunkuyu, Zeytinler, Birgi ve Barbaros köylerinin yaşam sahasıdır. Kuzeydeki Kadıovacık ile güneybatıdaki Nohutalan köyleri, ufak ovalara sahiptir. Bu köyler de büyük Barbaros ovası ile ilişkilidir. Sonuç olarak burası birbirine yakın toplam altı köyün yer aldığı yoğun bir yaşam ve faaliyet bölgesidir. Ova dört taraftan

¹³ Caymaz, 2008, s. 5.

¹⁴ Meriç, Öz, Meriç, s. 140, Resim 7.

yükseklikleri birden bire 300-400 metreye ulaşan dağlarla çevrilidir.

Ekonomik yaşam koşullarının çok müsait olduğu bölge, eski yerleşimler itibarıyla yeterince araştırılmış değildir. Bununla birlikte Barbaros köyünün hemen kuzeyindeki Tepeüstü mevkiinin Urla Yarımadası'nın en eski yerleşimlerinden birine ev sahipliği yaptığı bilinmektedir (bkz. Resim 7). Tepeüstü'ndeki eski yerleşim yeri 1994'te tespit edilmiştir.¹⁵

Resim 7: Tepeüstü yerleşim alanı

Tepeüstü, arazi olarak doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 500 m.lik bir yayılıma sahiptir. Neolitik devre ait keramik ve diğer buluntular, tepenin güney ve batısında yoğunluk göstermektedir. Yüzey malzemesi Tepeüstü'nün Bizans devrine kadar yeniden iskân görmediğine işaret etmektedir. Erken Bizans devrine ait keramik az miktardadır.¹⁶ Bu devirde yaygın olduğu üzere, burada çiftlik tipi bir yerleşim bulunması olasıdır.

Urla'ya 4, Kuşçular'a 2 km. mesafedeki tarih öncesi yeni bir yerleşim yeri olan **Çakallar Tepesi**, Kuşçular-Mandalan ovaları ile İçmeler ovasını ayıran tepelik kesimin güneydoğu sırtlarında 30-40 m. rakımlı bir yükselti üzerinde yer almaktadır 1990'larda hizmete giren otoyol yerleşimin üzerinden geçmiştir. Bunun sonucunda yerleşim yerinin kuzey kısmının tamamen tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Güney kısmı ise moloz dökme yeri olarak kullanılmıştır. Yerleşim, korunan kısmı itibarıyla yaklaşık 400x300 m.lik bir yayılıma sahiptir. Yüzeyde Yeşilova höyüğü ve İzmir bölgesinin diğer yerleşimlerinden bilinen Neolitik keramik ve diğer malzemeler (minyatür taş balta, yontma taş aletler) yer almaktadır.¹⁷

İZMİR'İN MERKEZİNDEKİ TARİH ÖNCESİ YERLEŞİMLER

İzmir'in merkezinde kent kültür tarihinin gelişimini etkileyen beş ayrı yerleşim alanı yer almaktadır. Bunlar tarihi süreç içinde sırasıyla Yeşilova, Yassitepe, İpeklikuyu, Pınarbaşı-Tepebağ ve Bayraklı Höyük yerleşimleridir. Bu yerleşimlerin tamamı Bornova Ovası üzerinde kurulmuştur.

İzmir Körfezi'nin kuzeydoğu köşesinde, Bornova Ovası'nın uç kesiminde yer alan **Bayraklı Höyük** yerleşme yeri, 14 m. yüksekliğinde bir tepe görünümündedir. Batısında

15 Hayat Erkanal, Sevinç Günel, "1995 Yılı Liman Tepe Kazıları", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı. I.* 1997, s. 306.

16 Bu devre ait Doğu Terra Sigillata C grubu tabak parçaları dikkat çekmektedir.

17 Derin, 2006, s. 4.

Resim 8: İpeklikuyu Höyüğü ve üzerinde yer alan ağaçlar

Resim 9: Yassitepe Höyüğü'nün güneybatıdan görünümü

Meles deresi bulunur. Günümüzde körfez kıyısından uzak konumda bulunan bu yerin altındaki kayalık 6.4 m. yüksekliktedir. Höyükteki ilk yerleşim, günümüzden beş bin yıl önce Erken Tunç Çağ döneminde, denizden 3-5 m. yükseklikteki kayalık alanda gerçekleşmiştir.

Pınarbaşı-Tepebağ Höyük yerleşimi,¹⁸ Değirmenaltı mevkiindeki çay bahçelerinin sonunda, tarımsal bağ ve bahçe alanlarının arasında, Pınarbaşı'nın ortalama 1 km batısında yer almaktadır. Höyük, ova üzerinde, su kaynaklarının bulunduğu bir alandadır. Tepebağ, ovadın yaklaşık 2 m. denizden 50 m. yükseklikte düz yüzeyli, çevresinde ağaçlar olan bir yükselti şeklindedir. 50x100 m büyüklüğündeki höyüğün kuzey ve doğu kesiminde bir küçük dere yer almaktadır. Bağ ve bahçe faaliyetleri sırasında höyük üzerinde bazı düzeltmeler yapılmış ve bu yüzden yüzeyi tahribata uğramıştır. Ayrıca höyüğün güneydoğu kesimi tel ile çevrilip bağ haline getirilmiştir. Güney ve batı kesiminin toprağı alınarak bahçe haline getirilmiştir. Yoğun tarımsal faaliyetler nedeniyle yas-

sılaştıran höyüğün güney kesiminde yapılan hafriyat çalışmaları oldukça tahrip etmiştir.

Bornova Ovası'nın orta kesiminde 500 m. çapındaki bir alanda birbirine yakın üç tarih öncesi yerleşimin bulunmaktadır. Manda ve Gökdere derelerinin çevresinde kurulan yerleşimler, dönem olarak en eski bulgulara sahiptirler. Bu yerleşimlerden biri **İpeklikuyu Höyüğü**'dür (bkz. Resim 8). Bornova Anadolu Lisesi bahçesi içindeki yerleşimin denizden yüksekliği 37 m. dir.

Yerleşimin üzerinde ve çevresinde okul ile ilişkili birçok bina yapılmış, höyüğün üst kısmı, bina ve duvarların altında kalarak tahrip olmuştur. Çevresindeki ağaçlar da tahribatı arttırmıştır. Höyük üzerindeki buluntular, günümüzden altı bin yıl önce yerleşilmeye başladığını ortaya koymuştur.

18 R. Meriç, "1986 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları", V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1987, s. 247.

Ovanın orta kesimindeki ikinci yerleşim **Yassitepe Höyüğü**'dür. Höyük, Bornova ilçesi Kazım Dirik mahallesi sınırları içinde, Ege Forum Bornova'nın güneyinde yer almaktadır. Höyüğün bir bölümü üzerinde villalar inşa edilmiş durumdadır (bkz. Resim 9). Yassitepe biri kuzeybatısından, diğeri güneyinden geçen iki derenin arasında yer almaktadır. Bu dereler nedeniyle höyüğün güney, kuzey ve batısının dere taşkınlarından etkilendiği, çevresinin zamanla alüvyonla boğulduğu anlaşılmaktadır. Dereler arasındaki yerleşim yeri, bu yüzden alçak ve yayvan bir tepe görünümündedir. Höyük üzerinde açılan çukurlardan elde edilen verilere göre, bu alanda günümüzden sekiz bin yıl önce başlayan yerleşim, Tunç Çağlarda en yoğun dönemini yaşamış ve Erken Bizans döneminde sona ermiştir.

Resim 10: Yeşilova Höyüğü kazı çalışmaları

Bornova Ovası ortasında yer alan üçüncü yerleşim, İzmir'in içindeki en eski yerleşim alanı olan **Yeşilova Höyüğü**'dür. Yeşilova Höyüğü, İzmir İli, Bornova ilçesi sınırları içinde, Karacaoğlan mahallesinde yer almaktadır. Yerleşim alanı, Işıkkent Eğitim Kampüsü'nün doğusunda, Bornova Anadolu Lisesi'nin güneybatısında, Manda Çayı kıyısındadır.¹⁹

Yerleşim alanı, park ve bahçelere toprak çekilmesi sırasında toprak içinde bulunan çanak çömlek parçaları, taş ve pişmiş toprak aletler yardımıyla tespit edilmiştir.

Günümüzden en az sekiz bin beş yüzyıl önce başladığı anlaşılan yerleşimin toprak altında yaklaşık 4-5m. kalınlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşim, Manda Çayı'nın getirdiği alüvyonla kaplanarak tamamen toprak altında kalmıştır. Kent merkezindeki bu alanda, tahribatı önleyerek höyüğü koruma altına almak amacıyla, İzmir Arkeoloji Müzesi – Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ortak çalışması olarak 28 Temmuz 2005 tarihinde, bilimsel başkanlığımızda ilk kazılara başlanmıştır.²⁰ Kazı çalışmaları Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji bölümü doktora, yüksek lisans ve lisans öğrencilerinin katılımıyla, İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Ege Üniversitesi'nin desteğiyle 2006 yılında da sürdürülmüştür.²¹ 2007 yılında yapılan yayın ve değerlendirme

19 Derin, Batmaz, s. 78. Ayrıca bkz. <http://yesilova.ege.edu.tr>

20 Derin, 2006, s. 22, 40-41. Zafer Derin, "Yeşilova Höyüğü", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Yayına Hazırlayanlar: M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 377-384.

21 Zafer Derin, "İzmir Yeşilova Höyüğü" *Doğudan Yükselen Işık- Anadolu Arkeolojisine Katkılar. Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağan Kitabı*, İstanbul, 2008a, s. 217. Zafer Derin, "Yeşilova Höyüğü", *Aktüel Arkeoloji*: 6, Mayıs 2008b, s. 50.

Resim 11: Boynuz ve kemik saplarıyla taş kesici aletler

çalışmalarının ardından kurtarma kazılarının yeterli olmayacağı ve arkeolojik problemlerin kısa vadede çözülemeyeceği anlaşılmıştır. Bu nedenle, Yeşilova Höyüğü'nde 2008 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile daha uzun süreli bilimsel kazılar başlatılmıştır.

Yeşilova Höyüğü Neolitik yerleşimi, günümüzde tamamen toprak altında kalmış olan bir alüvyon tepeciğinin üstüne kurulmuştur. 2.00-2.30 m. yüksekliğindeki tepelik, kuzeybatı – güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Bu doğal yükselti, Neolitik yerleşim için kuzeyden gelen sert rüzgârlara ve dere taşkınlarına karşı bir bent görevini görece kadar uygun bir alt yapı hazırlamış, yerleşim bu yükseltiden güneybatıya doğru, güneyde yer alan ve günümüzde betonlanarak kanal haline getirilmiş olan Gök deresinin kıyısına kadar yayılmıştır. Höyükteki ilk yerleşime ait kalıntı ve buluntular bugünkü ova seviyesinden yaklaşık 4 m. aşağıdaki killi ana toprağın üzerinde yer almaktadır (14 m.). En alt seviyeden itibaren saptanan buluntular, yerleşimin keramik yapımını bilen bir topluluk tarafından kurulduğunu göstermektedir. Yeşilova en az 11 kez yerleşilmiş; her seferinde yerleşimler yangın ve sel ile zarar görmelerine karşın, alan kolay kolay terk edilmemiştir. Kültür dolgusu içinde birbirinden farklı üç kültür katı saptanmıştır. Buna göre kültür katları yüzeyden başlayarak:

Resim 12: Neolitik mühür

I. Kat: Geç Roma – Erken Bizans dönemi

II. Kat: (1-2 tabakaları) Kalkolitik Dönem

III. Kat: (1-8 tabakaları) Neolitik Dönem şeklinde sıralanabilir.

İlk yerleşim, günümüzden en az 8500 yıl önce Cilalı Taş Dönemi olarak da bilinen Neolitik Çağ'ın başında başlamış, Neolitik Çağ'ın sonuna doğru en zengin dönemine ulaşmış ve yerleşim kısmen günümüzden 6000 yıl önce Kalkolitik Çağ süresince de devam etmiştir. Buna göre Yeşilova Höyüğü en az bin beş yüz yıl yerleşim görmüştür. İlk bulgular, yerleşimcilerin yerli halkına ait olduğunu ve burada yaşayan topluluğun karadan elde ettiği ürünlerin dışında deniz ürünleriyle de beslendiğini göstermiştir. Ele geçen kemiklerden, bu alana yerleşen toplulukların çevreden elde ettikleri geyik gibi yabancı hayvanları avladıklarını anlamaktayız. Bunların dışında domuz, sığır, keçi ve koyun gibi hayvanları da evcilleştirerek yetiştirmişlerdir. Zira Yeşilova höyüğünün bulunduğu ova, derelerin bulunduğu zengin su kaynaklarına ve verimli bitki örtüsüne sahiptir. Yeşilova'da çakıl taşlarını işleyerek kesici, delici ve kazıyıcı aletler, kemiklerden deri işlemek için delici ve kazıyıcılar yapan ve kullanan bir toplum yaşamıştır. Yeşilova'da yaşayan toplumun özellikle deri işçiliğinde gelişkin bir düzeye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ele geçen taş aletler içinde deri yüzeyini işlemede kullanılan

kazıyıcıların çoğunlukta olması ve bu aletlerin farklı büyüklüklerde, zengin bir çeşitliliğe sahip olması deri işçiliğinin ulaştığı zenginliği gözler önüne sermektedir.

Yeşilova'da yaşayanlar yemeklerini pişirmek ve saklamak için pişmiş toprak kaplar kullanmışlardır. Kadınları yedikleri midyeleri ve güzel taşları işleyerek kolyeler; erkekler taşlarla ok ucu gibi silahlar yapmışlardır. Bunlar, çevresi dağlarla çevrili İzmir'in içindeki ilk yerleşimcilerdir. Mühürlere sahip İzmir'in ilk toplumu bu verimli ovada ortaya çıkarak yayılmıştı.

İzmir'in kültür tarihi de bu yerleşimle birlikte tümüyle değişmiştir. İzmir kültürünün 5 bin yıl önce gelip yerleşenler tarafından değil, günümüzden en az 8-9 bin yıl önceden beri bu alanlarda yaşayanlar tarafından şekillendirildiği anlaşılmıştır.

Neolitik halk büyük oranda Göller Bölgesi ile ilişkilere sahiptir. Bu halk topluluğu İzmir'e olasılıkla doğusundaki topluluklarla ilişki kuran İzmir'in ilk toplayıcı, avcı, çoban ve tarımcı toplumuydu. Yapılan araştırmalar günümüzden 10 bin yıl önce deniz seviyesinin 100 m. daha aşağıda olduğunu, başta boğazlar olmak üzere Ege'deki birçok adanın karalarla bağlantılı olabileceğini göstermiştir. Son yıllarda İstanbul-Yenikapı'da deniz seviyesinin 7 m. altında bulunan Neolitik yerleşim kalıntıları bu durumu desteklemektedir. Ege Denizi günümüzden 5 bin yıl önce Tunç Çağlara doğru yükselmiş +200 m. seviyesine çıkmış ve daha sonra günümüz seviyesine ulaşmıştır. Bu durumda, Neolitik dönemde İzmir ve civarındaki coğrafyanın günümüzden oldukça farklı olduğu, deniz kıyısının olasılıkla körfezin sonuna doğru başladığı anlaşılmaktadır. Bugün deniz olan alan kara olarak düşünüldüğünde, içinde dereler akan Bornova Ovası'nın günümüzden iki kat daha büyük, yoğun bitki ve ağaçlarla dolu zengin bir doğa örtüsüne sahip, büyük bir ova olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu büyük ova üzerinde de, olasılıkla onlarca yerleşimi hayal etmek mümkündür. Deniz seviyesindeki bu düşüş Ege denizi üzerindeki birçok adanın karayla bağlantılı olabileceğini ve bu durumda İzmir Bölgesi ile adalar ve Kıta Yunanistan arasında hatta Güneydoğu Avrupa arasında yoğun bir kültürel ilişkinin olabileceğini göstermektedir. Taş aletlerin yapımında kullanılan ve koyu renk camsı özelliğe sahip, volkanik bir taş olan obsidyen taşlarından Melos kökenli obsidiyenlere bölgede yoğun olarak rastlanması, bu tür ilişkileri kanıtlamaktadır. Ayrıca diğer bazı buluntular arasındaki çanak çömlek ve mühürler, bu ilişkinin diğer kanıtlarını oluşturur. Böylece başta Yeşilova olmak üzere birçok yerleşimde en erken bulguların günümüzden 8-9 bin yıl öncesine kadar gitmesi nedeniyle Yunan ve Güneydoğu Avrupa kültürlerinin kaynağının İzmir ve civarı olduğunu söylemek mümkündür. Yeşilova Höyüğü tüm bu bulguları ile bilim dünyasına yeni bilgiler kazandırmış, daha önce bilinmeyen bir dönemin aydınlanması yönünde önemli bir pencere açmıştır. Her şeyden önce, Yeşilova bulguları İzmir'in kültür tarihinin zenginliğini ortaya koymaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

Caymaz, T., 2006, "Aliğa-Helvacıköy Bölgesinde Bir Neolitik Yerleşim: Arap Tepe", *Arkeoloji Dergisi*: VII, 2006/2, s. 1-12.

Caymaz, T., 2008, "Urla Yarımadası Prehistorik Yerleşimleri", *Arkeoloji Dergisi*: XI, 2008/1, s. 1-42.

Derin, Z., 2006, "İzmir'den İki Yeni Prehistorik Yerleşim Yeri: Yassitepe Höyüğü, Çakallar Tepesi Höyüğü", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi*: VII, s. 1-16.

_____, 2007a, "Yeşilova Höyüğü", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Yayına Hazırlayanlar: M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 377-384.

Derin, Z., 2007b, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Projesi*, 20007EDB008

_____, 2008a, "İzmir Yeşilova Höyüğü", *Doğudan Yükselen Işık- Anadolu Arkeolojisine Katkılar. Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağan Kitabı*, İstanbul, s. 217-230.

_____, 2008b, "Yeşilova Höyüğü" *Aktüel Arkeoloji*: 6, Mayıs, s. 50-61,

Derin, Z., Batmaz, A., 2004, "Bornova-Kemalpaşa (İzmir) Arkeolojik Envanteri 2003", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*: 2, s. 75-100.

Doğer, E., 1995, "Helvacıköy-Höyücek'te Bulunmuş Kazıma Figürlü Stel" *Arkeoloji Dergisi*: III, s. 51-59.

Erkanal, A., Erkanal, H., 1997, "Akdeniz'in En Eski Limanı.", *Atlas*: 54, s. 109

Erkanal, H., Günel, S., 1997, "1995 Yılı Liman Tepe Kazıları", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı. I.*, s. 306.

Evren, A., İçten, C., 1997, "Efes Çukuriçi ve Arvalya (Gül Hanım) Höyükleri", *VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, s. 111-118.

Kansu, Ş. A., 1963, "Ege (İzmir) Alt Paleolitğine Ait İlk Notlar", *Bellekten*: 27, 1963, s. 485-489

_____, 1969, "İzmir Dolaylarında Bulunan İkinci Bir Alt Paleolitik Alete Ait Notlar", *Bellekten*: 33, s. 79-80.

Meriç, R., Öz, A. K., Meriç, A. E., 2005, "Metropolis Kazıları, 2003", *26.KST.2*, Ankara, s. 140-146.

Meriç, R., 1987, "1985 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması", *IV.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 1986*, Ankara, s. 301-310.

_____, 1988, "1986 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı -1*, Ankara, s.247.

_____, 1989, "1987 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 23-27 Mayıs 1988*, Ankara, s. 385-392.

_____, 1990, "1988 yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı 18-23.Mayıs 1989*, Ankara, s. 361-366.

Meriç, 1993, "Pre-Bronze Age Settlements of West-Central Anatolia.", *Anatolica*: XIX, s. 144-145.

Sağlamtimur, H., 2007, "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Yayına Hazırlayanlar: M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 373-376.

Şenyürek, M., vd., 1950, "Larisa Civarında Höyücek'de Yapılan Sondaj" *Bellekten*: XIV, s. 487-494.